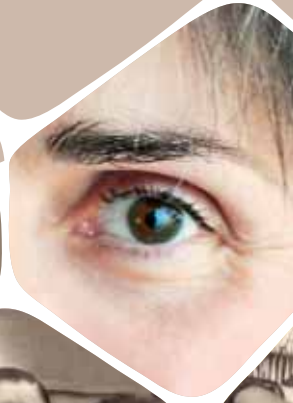

JASMINKA
FRLETA -
BOTICA

Velika ispovijed

ŽIVOTNE PRIČE ŽENA TRIJU GENERACIJA

Jasminka Frleta-Botica
VELIKA ISPOVIJED
ŽIVOTNE PRIČE ŽENA TRIJU GENERACIJA

Izdavač:

Jasminka Frleta-Botica

Za izdavača:

Jasminka Frleta-Botica

Urednik:

Stjepo Martinović

Lektorica i korektorica:

Katarina Kosić

Dizajn naslovnice:

Iva Denona Vusić, Denona d.o.o.

Fotografija:

Kimberly Gomes, www.kimberlygomes.com

Grafička priprema i tisak:

Denona d.o.o., Zagreb

Naklada:

1000 kom.

Copyright © Jasminka Frleta-Botica, Zagreb, 2016.

Sva prava pridržana.

Nijedan dio ovoga izdanja ne smije se, ni u cijelosti ni djelomično, reproducirati, pohraniti ili prenositi ni u kojem elektronskom obliku, mehaničkim fotokopiranjem, snimanjem ili drugačije bez vlasnikova prethodnog dopuštenja.

ISBN: 978-90-825883-0-9

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000940926.

JASMINKA FRLETA-BOTICA

Velika ispovijed

ŽIVOTNE PRIČE ŽENA TRIJU GENERACIJA

Zagreb, 2016.

*Ovu knjigu posvećujem velikoj maloj ženi u mom životu,
mojoj baki Mandi, simbolu svih jakih i hrabrih žena
koje su pridonijele da nam život bude bogatiji.*

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
------------------------	---

UVOD	11
-------------------	----

PRVI DIO – SLAVONIJA

Hana (1960.) <i>Čuvarica slavonske tradicije</i>	17
Ana (1921.) i Eva (1957.) <i>Nisam plakala naglas</i>	27
Kristina (1958.) <i>Za svaki problem postoji rješenje</i>	41
Matija (1931.) <i>Dala bi Boga za kuštravu kosu</i>	53
Ivanka (1927.) <i>Bogatstvo u srcu, a ne u novcu</i>	61
Kata (1921.) i Ljilja (1952.) <i>Žene zavijene u crninu</i>	75
Jela (1929.) <i>Ni Bog ne zna više šta bi sa mnom</i>	89
Luca (1938.) <i>Velika ispovijed</i>	113
Franciska (1937.) <i>Moj učenik – najmlađi ubijeni na Ovčari</i>	137
Stanka (1946.) <i>Što si ako izgubiš sebe?</i>	145
Jasenska (1940.) <i>Baš sam sretna</i>	155
Branka (1949.) <i>Opet nije bilo anđela da pospreme</i>	163
Danijela (1967.) <i>U braku nema pobjednika</i>	183

DRUGI DIO – DALMACIJA

Iva (1926.) <i>Taki je bija život, i dobar i gorak</i>	195
Sandra (1958.) <i>Karcinom je bolest o kojoj se ne priča</i>	203
Anda (1928.) i Jadranka (1978.) <i>Život se mijenja i u Rudi</i>	219
Martina (1960.) <i>Veza u Ministarstvu gornjih poslova</i>	227
Pera (1960.) <i>Dica su moje diplome</i>	241

TREĆI DIO – ZAGREB

Tanja (1967.) <i>Djevojčica koju otac nije dovoljno držao u krilu . . . . .</i>	257
Marijana (1941.) <i>Nesamostalna sam osoba od sedamdeset godina . .</i>	271
Adela (1965.) <i>Upoznaj sebe da bi upoznao svijet . . . . .</i>	285
Sanja (1970.) <i>Prilagodba je ključna riječ . . . . .</i>	303
Dragana (1937.) <i>S nestankom straha došla je snaga . . . . .</i>	321
Neda (1930.) <i>Život u domu je kao fakultet . . . . .</i>	333
Dora (1968.) <i>Događalo mi se ono što sam sama izabrala . . . . .</i>	347

ČETVRTI DIO – MAMA I JA

Mama Mira (1940.) <i>Još neispričana priča . . . . .</i>	359
Moja je nesreća što je Zemlja okrugla	381

ZAKLJUČAK	401
----------------------------	------------

ZAHVALA	407
--------------------------	------------

PREDGOVOR

Ljudi, a posebice žene, tema su koja me intrigira. Poklapa se s mojim traženjima i unutarnjim previranjima. Tko sam, što sam, odakle sam, zašto sam baš takva kakva jesam? Kako se živjelo nekada? Što se promijenilo? Što se još može i treba promijeniti?

Počela sam kopati po vlastitim sjećanjima i osjećajima, te zapisivati detalje iz prošlosti. Rijeka uspomena potekla je brzo i snažno: arheološko nalazište nepovezanih dijelova mozaika bilo je bogato. Povezujući svoje uspomene, sročila sam autobiografiju *Vlak života*, kao pokušaj predstavljanja i dijeljenja sebe s roditeljima, ne bi li me bolje upoznali i razumjeli, te time nadoknadili dio života što smo ga propustili živeći odvojeno.

Pisanje je mom životu dalo boju i energiju. Izgovaranje dotad neizrečenoga je oslobađalo. Podrška s raznih strana grijala je srce i bodrila me da nastavim. Povremeno sam dobivala nejasne bljeskove, snove i naizgled neostvarive ideje. Osjećala sam se dijelom nečega mnogo dubljeg i šireg. Događale su mi se sasvim slučajno neobične podudarnosti. Osjetila sam pomoć iz daljega i višega. Spontano mi se počela vrtjeti po glavi pjesma Tina Ujevića *Pobratimstvo lica u svemiru*:

*Ne boj se! Nisi sam! Ima i drugih nego ti
Koji nepoznati od tebe žive svojim životom
I ono sve što ti ču, bje i što sni
Gori u njima istim žarom, ljepotom i čistotom.*

Sve sam dublje počela osjećati ženu u sebi, ženu kao prenositeljicu života i kolektivnih emocija – što sama nisam doslovce. Osjetila

sam da prekidanjem šutnje mogu započeti vlastito mentalno čišćenje, ali i ubrzati ili zaključiti sličan proces i u drugih žena. Postalo mi je jasno da sam u životu donijela mnoge odluke i učinila korake u želji da pridonosim jednakosti i ravnopravnosti žene u društvu, da pokažem sposobnosti, posebnosti i kvalitete žene, njezinu tihu i meku snagu, kojom može promijeniti svijet, a Hrvatsku vidim kao zemlju snažnih žena.

Napravila sam plan, poslala pisma na imena tridesetak žena koje poznajem i zamolila ih za razgovor. Nisu sve prihvatile moj izazov, nisu bile spremne. Ali, mnoge su u svojoj sredini našle druge koje su bile spremne pričati. Krug se širio. Njihove reakcije davale su mi elan, potvrđujući da sam na pravom putu, da su žene vrijedne ne samo da ih se sasluša nego i da se podijele njihova iskustva s ostatkom svijeta. Mnoge su razgovor doživjele kao oslobađanje. Bilo je smijeha, bilo je suza. Ova je knjiga rezultat toga.

UVOD

Napisano je mnogo knjiga o ženama, mnoge su žene napisale vrijedne knjige – mnoge su pisale i povijest. Ovo je knjiga o ženama o kojima se nikada nije pisalo, ali koje su dio povijesti: o našim majkama, sestrama, bakama... o ženama koje su probijale put novim generacijama, a da nisu bile zamijećene, ženama koje to još uvijek čine. Jeste li se ikada pitali što stoji iza ženinih osmijeha, skuhanih ručaka i obiteljskih druženja? Posredstvom ovih vinjeta, koje su spoj identiteta osoba i njihovih otisaka u meni, a ne antropološko istraživanje, možda upoznate bolje ženu koja se brine, koja bdije nad svojom obitelji, poslom i kolegama u radnoj sredini, onu koja je mazivo našeg društva. Dajući anonimnoj ženi lice i glas želim ukazati na njezinu ulogu, važnost i vrijednost za cijelu zajednicu. U društvu u kojem vladaju muškarci žene su stupovi koji ga nose. Razgovarala sam s trideset i trima ženama, u dobi između četrdeset i devedeset godina, iz triju hrvatskih kulturnih i geografskih sredina, čija su imena iz razumljivih razloga promijenjena. Knjiga je stoga podijeljena u cjeline: Slavonija, Dalmacija i Zagreb, po sredinama koje su vezane uz moj život.

Žene pripovijedaju o svojim životima, ili o za njih bitnim aspektima života: obiteljskim vezama, radosti, tuzi, ljubavi, boli, ratu, siromaštvu, strahu, nemoći, bolesti, smrti, prijateljstvu, obrazovanju, kreativnosti. Neke od njih čine to prvi put. U dvadeset šest priča daju sliku života, međusobnih odnosa i vladajućih vrijednosti tijekom vremena, u trima državama: Kraljevini Jugoslaviji, u SFR Jugoslaviji i Republici Hrvatskoj. Neke su priče burne i potresne, neke s obiljem humora, dok su druge sasvim „obične“, ali za mene jednako

posebne i vrijedne, baš kao i svaki život, koji je svjetlost jedne pozornice. Svaka priča nosi pouke i poruke koje mogu obogatiti čitatelja bez obzira na sociokulturno i nacionalno podrijetlo, te ga navesti na razmišljanje.

Središnja su pitanja kako se žene nose sa životom i odakle crpe snagu, kako ostvaruju svoje mjesto u obitelji i društvu, kako preživljavaju tempo života a da pritom ostaju pozitivne i zdrave, kako su doživjele ratove. Što je dovelo do ustaljenih normi i mišljenja u društvu i odgoju koje stoljećima nosi patrijarhat da su ženine obaveze posao, kuća i djeca, a muževe posao i još ponešto, ponekad? Što se mijenja? Kakva je uloga kulturno-povijesne pripadnosti i obrazovanja na odnos prema ženi? Kako se potrebe i pogledi na život mijenjaju tijekom vremena? Kako žena može postati vrat koji okreće glavu kuće?

Sve žene iz priča povezuju, neovisno o dobi, jednake karakteristike. Ostvarile su svoje mjesto u obitelji i društvu voljom, upornošću, radom i bezgraničnom ljubavlju za svoje najbliže. Bore se za svoju djecu i unuke, nerijetko zaboravljajući sebe. Često doživljavaju visoku starost. Iako ih život nije milovao, one iz svake bitke ustaju jače. Životne teškoće rješavaju hvatajući se s njima ukoštac, pozitivna su odnosa prema izazovima i ne gube nadu, prilagođavaju se novim situacijama. Ako trebaju riješiti problem ili donijeti odluku, povlače se u sebe, gdje traže i nalaze odgovor, ali se ne ustručavaju ni potražiti pomoć. Starije žene snagu uglavnom crpe iz molitve, dok je mlađe nalaze u sebi. Energijom se pune u momentima tišine, ili uz aktivnosti koje ih vesele.

Dobrodošli u priču:

Marijane, koja preživljava u „krivom“ braku crpeći snagu iz tajne kutijice uspomena, koju svake večeri otvara i iz nje se hrani.

Dragane, koja je govorila da će se ubiti ako još jednom izbije rat, ali se u ratu devedesetih borila kao lavica za svoju obitelj i činila stvari za koje je mislila da nisu moguće.

Jele, koja noći provodi na orahu, u krumpirima u vrtu ili u tuđoj bangeti,¹ bježeći od pijanog muža, ali kojeg ne napušta, jer je dala obećanje da će mu biti vjerna u dobru i u zlu do kraja svoga života.

Luce, neshvaćene nježne duše željne razgovora i razumijevanja, odgojene da slijedi dominantnog muža bez pogovora, kojoj život prolazi uz težak rad, da bi joj u jeseni života jedini prijatelj bila bol.

Martine, kojoj muž na kćerinoj maturalknoj zabavi otkriva da ima drugu i da se ona može iseliti iz kuće s djecom, a koja nastavlja živjeti u skućenoj sredini, odgajati djecu, raditi... Doživljava i drugu životnu tragediju, pa bolest, ali ide dalje i živi punim plućima, otkrivajući nove ljepote života.

Kada budete prolazili ulicama bilo kojeg mjesta u Hrvatskoj, pogledajte duboko u oči ženama koje srećnete. Možda u njima otkrijete neku od ovih prića, nađete nadahnuće ili dobijete odgovor koji već dugo tražite.

---

¹ Bangeta – hrpa nastala od snopova kukurušnjaka, naslonjenih jednog na drugi

JELA (1929.)

Ni Bog ne zna više šta bi sa mnom

*S*tetom Jelom sam se dogovorila naći oko jedanaest sati u njezinoj kućici na kraju sela. Bilo koga da pitaš za nju, znat će te uputiti. Upravo se vratila s groblja. Od jutros je okopala šest grobova. Održavanje tristetinjak grobova na garčinskom groblju jedan je od njezinih mnogobrojnih poslova. Iako je navršila osamdesetu, nema namjere skoro prestati raditi.

Sve teže hoda i sve slabije vidi, čak i s naočalama. Ruke i noge deformirane su joj od teškog rada i artritisa. Nosi crninu od svoje tridesete, kada ju je odjenula u tuzi za poginulim bratom. Živi sama u dvije sobice, zapravo u jednoj, koju grije, u kojoj kuha i spava. Druga je paradna, kako kaže: namješten krevet po slavonski sa šlinganom ponjavom⁶⁸ i velikim jastucima, staklenjak⁶⁹ pun ručnih radova, koji je sama ili izradila ili zaradila, na zidu slike svetaca. Ta je soba i ostava za zimnicu, jer je hladna. Njezina je kućica njezina sloboda, njen kutak stvoren vlastitim rukama. U istom dvorištu podignuta je nedovršena katnica u kojoj živi snaha s djecom, također stvoren radom tete Jele, ali ona ne želi nikamo iz svoje kućice – u njoj će i umrijeti. Dok sjedimo za stolom i pripremamo se za razgovor, na štednjaku na drva krčka se krumpir-paprikaš.

Ponekad se izgubi i oslovi me imenom moje mame, ali me s puno duha, humora i energije uvodi u svoju životnu priču, bez tračka gorčine, ljutnje ili

⁶⁸ Šlingana ponjava – prekrivač za krevet ukrašen bijelim vezom na bijelom platnu, tradicionalno dio miraza što su ga slavonske djevojke dobivale kod udaje

⁶⁹ Staklenjak – gornji dio ormara, djelomično ostakljen, u kojem su se izlagali lijepo složeni slavonski ručni radovi Donji dio ormara bio je ladičar u kojem su bile složene ženske nošnje, dio miraza slavonske nevjeste do sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća

razočaranja. Ovo je priča čelične žene koja odgaja troje djece, tražeći svoj put unutar vladajućih konvencija, tjerana siromaštvom i pijanstvom muža Ante, pri čemu zadržava duh i humor.

Na groblju su svi moji najmiliji: jedan brat, koji je poginuo u Holandiji, oba sina, čojek i roditelji. Kad idem na groblje, plačem. Kad se vraćam, brojim koliko sam grobova prekopala. Kad pridem petnaest, sretna sam. Rad na groblju mi je užitak. Nekidan dođe čojek iz Zagreba i pita da okopam tri groba koja nisu bila kopana pet godina. Ne pita za cijenu, samo moli da ih uzmem. Bog mi je dâ da mogu raditi. Koja moja parica to još može? Većina je umrla. U životu sam svašta radila, sad mogu još samo kopat. Di god udriš motikom, ne moš pokvarit.

Nijednog brata nisam vidla mrtvog. Umrlu su na raznim stranama svita. To boli. Plačem svaki dan nad njima, nad sobom, nad sudbinom. A onda ju opet prihvatim, nije to stvar ni sreće ni nesreće. Nesreću nisam zaradila, nisam Bogu zgrišila, nisam rastavila čojeka i ženu, nisam sklonila djecu, sve šta sam radila, napravila sam pošteno, nemam grijote da se bojim Boga. To je moj život. Tješim se da su moji svi pomrli, da se nisu ubili. Nisam rodila dite dok mi Bog nije da. Gojila sam ih, kako sam mogla, onda ih Bog opet uzeo k sebi. Da ih je neko pobio, ne bih mogla oprostiti. Koji put se pitam zašto mi je Bog dâ da toliko radim. Ali da mi je i narav da težinu mogu podniti. Kad bi se sve zbrojilo, ne bi imala godinu dana života, uživanja. Ako sam uopće ikada živila, to je sada. Imam svoj krov nad glavom, svoj mir, malu penziju, ne moram biti gladna. Ali i dalje radim. To je u meni.

*Rođena je u Garčinu, kao najstarija od jedanaestero djece siromašnih doseljenika iz Dalmacije. Ni jedno ni drugo nisu imali ništa kad su se našli, goli i bosu, k'o dvi repe, kako kaže teta Jela. Sva su se djeca rodila po stano-
vima u kojima su roditelji bili podstanari. Jedan je djed došao u Slavoniju za Prvoga svjetskog rata. Drugi je umro kad je ocu tete Jele bilo jedanaest godina, pa je bio prisiljen krenuti u svijet i borbu za život. Cijeli je život tovario klade i kopao kanale da bi prehranio svoju djecu. Doživio je visoku starost s krvavo zarađenom mirovinom.*

Bili smo sirotinja kake nije bilo, ali svi vridni. Ni tata ni jedan brat nikad u životu nisu bili pijani. Zakoljemo jednu svinju za nas tolike. Odmah se jedna šunka posoli i ostavi do Božića. To nam je bila pečenka. Druga šunka i jedna kobasica čuvaju se za Uskrs. Čekamo Uskrs ko ozebli sunce, da se najedemo. Kravu smo uvijek imali. Najedemo se pure i mlika, a poslije duda, jer nije bilo ništa drugo. Ja sam radila po selu šta god je bilo, i tako smo se prehranjivali. Brat bi čeka pred kućom i kad bi me vidio da dolazim s posla, vika bi mami da meti vodu za puru, jer je zna da nosim brašno. Svakako nam je bilo. Uboga sirotinja.

Roditelji su joj bili nepismeni, pa je teta Jela rano preuzela brigu o školovanju mlađe djece. U Garčinu je postojala škola s četiri razreda osnovne. Razredi su bili veliki, do četrdesetero djece. Sva braća i sestre išli su u nju. Braća su bila bistra i dobra, pa je učiteljica savjetovala da idu na zanat. Poslije rata su djeca iz partizanskih obitelji dobivala stipendiju za školovanje, ali braća tete Jele nisu, a nisu imala što obući ni novca za put u Brod, za daljnje školovanje. Kako su bili siromašni, mati je pokušala dva sina smjestiti u dom u Đakovu, što joj je uspjelo. Dobili su nešto odjeće od svećenika koju su prepravili. Teta Jela je išla na roditeljski sastanak.

Nisam imala novaca za vlak, išla sam pješke osječkim drumom, preko brda, kroz Našice, u Đakovo. Ne moš se izgubit kad je to pravi put. Sjećam se da su grožđe i šljive još bili zeleni. Bila sam gladna, nisam imala ništa za jest, sagnijem se ja da pokupim koju šljivu uz put, kad se neki čojek baci kolcem na mene, jebo svoga oca. Još sam dobila i proljev od zelenog voća.

Došavši u dom, vidim braću u dugačkom hodniku kako sjede na prozoru i čekaju. Očekivali su da će mama doći. Gledaju tužno, oborili glave. Mama je bila arambaša⁷⁰ i svi smo je se bojali. Ona bi njih tamo istukla, to su znali. A ja sam ih prevolila. Priđem im i pitam šta se desilo. „I danas sam dobio jedan“, kaže stariji brat, „prozvala me, ja se digo, nije me ništa ni pitala, nego mi odmah dala kolac“.

⁷⁰ Arambaša – harambaša, razbojnik

Ne možeš djeci sve ni vjerovati, ne daju se tako jedinice, mislim u sebi. Odem ja na razgovor s učiteljicom da ispitam stvar.

Tek će učiteljica: „Vaša braća ne mogu biti više u domu. Mi ih hranimo i peremo, a u njima ne vidimo budućnosti. Ovdje mogu biti samo djeca u kojima mi vidimo perspektivu. Vaši su lijeni. Bolje da ih izvadite prije kraja školske godine, jer ćemo ih inače morati izbaciti i morat ćete platiti cijelu školsku godinu. Imaju li oni roditelje? Izgleda kao da nemaju nikoga, kako su neodgojeni“.

U osnovnoj školi su rekli da su dobri i mirni i prilično bistri. Ništa mi nije bilo jasno. Šta ću sad? Mislim, šta ću s njima, šta ako ih zbilja izbace? Odakle novaca da platimo cilu školsku godinu? Šta će mama reći? Smislim da je najbolje da ih odmah pokupim i da se skupa vratimo kući. Plaču oni, plačem ja cilim putem. Nisam više gladna, sita sam svega. Kad ih je mama vidla, počela vikati da ih neće više ranit tolike velike. Smirim ju malo, rekavši da ću ih upisati u gimnaziju u Brodu.

Braća su krenula u Brod u školu, ali vrijeme nisu provodili u školi nego u lošem društvu, lutajući po gradu, gledajući izloge i pušeci. Starija sestra primijetila je da im se žute prsti, počela ih pratiti i opazila kako ostavljaju kutiju Drave među cvijećem kod susjede.

Kažem ja mami da ujutro idem za Brod, da ću braću pratiti, ali ne kažem zašto. Odem radničkim vlakom, prije njih, i čekam u Klasijsijama na klupi, smrzavam se, dok oni ne naiđu s kasnijeg vlaka. Prekoputa gimnazije je bila zlatara s velikim ogledalom. Sakrijem se kod Sremca i promatram u tom ogledalu kada će oni naići a da me ne vide. Nije bilo dugo, prodoše njih dvojica prema Savi, sjednu na kej i zapale cigaru. Ja odem u školu u zbornicu tražit informacije o njima. Nije me iznenadilo kada su potvrdili da su braća upisana, ali da se nikada nisu pojavila u školi.

Momci nisu slutili da su otkriveni. Te večeri došli su kući s vlaka kao i obično, ali su ovaj put nosili kutiju punu žlica, vilica i noževa koje su našli u ruševinama kraj Save, odakle, prema njihovim riječima, svi skupljaju i

nose. U ratu je dio Broda pored Save bio bombardiran. Bilo je mnogo srušenih kuća i dućana. U ruševinama je bilo svakakovih stvari.

Drugom prilikom bili su u krađi lubenica i donijeli kući nečije grablje i kosu, tobože našli, ne znaju čije su. Stari Šokci su ostavljali vile, grablje i kosu u djetelini kad su išli kositi. Mati bi ih natjerala da sve vraćaju odakle su donijeli.

Tim dvama dečkima bilo je sve teže vladati i teta Jela odluči da ih pošalje u popravni dom u Glini. Pošalje molbu i dokumente iz pošte koja je bila kod velečasnog u stanu. Kada su braća čula što im se sprema, nestali su bez traga. Nije ih bilo nekoliko dana. Nitko nije znao za njih.

Proklela sam i sebe i život. Di su mi braća? Provela sam dane na stanici čekajući ih sa svakoga vlaka. Jednog dana prođe i zadnji, a braće mi nema. Ja plačem i razmišljam šta ću, da li da se bacim pod vlak. Onda mislim, šta će oni jadnici kod kuće bez mene. Ispred stanice spazim gospođu s dva kufera i velikim obočićima,⁷¹ pravo do ramena vjese. Plačem ja i idem prema njoj.

Tek ona viče: „Mala, bi li mi htjela pomoći nositi bar jedan kufer, platit ću ti?“. Meni super, zaradit ću koji dinar. Pitam kud treba nositi. „Znaš li gdje je kuća Eve Jurković?“

Kako da ne. Njoj nosim pisma od momka za komad slanine. Trčala sam kud god je trebalo samo da nešto zaradim i to još uvijek radim. Nosim ja oba kufera, teži oni od mene, ali sam već skontala šta sve mogu kupiti za deset dinara: soli, purinog brašna, šećera i koješta. Onda je deset dinara vridilo. Oće ona nositi jedan kufer, ali ja ne dam. Povremeno malo stanemo, da odmorimo.

Počela gospođa pričati: „Ja sam rodom iz Makarske, šnajderica sam, a u ratu sam sa sestrom stanovala kod Eve, pa je sad želim posjetiti. A zašto ti plačeš?“ pita me.

Ispričam joj sve o braći i da ne znam šta ću sad. Ona me tješi: „Ništa se ne sekiraj. Moj muž je direktor vojne škole pri brodogradi-

⁷¹ Obočići – naušnice, rinčice

lištu Uljanik. Sve ću mu ispričati i on će ti pomoći, da braća budu primljena u vojnu školu u Puli. Samo mi daj svoju adresu“.

Ja se uplašila da ako joj dam adresu, neću dobit novce, a možda mi neće ni pomoć i osta ja bez išta. Kad smo došle do Eve, uredno mi je platila, od Eve sam dobila pogače i slanine, a ja sam dala svoju adresu.

Braće i dalje nije bilo. Teta Jela nije nikom pričala o svome neobičnom susretu. Nastavila je raditi kao i obično, po danu na zemlji, obilazeći sve pješke, a po noći je u Oprisavcima u zadrugi tucala suncokret. Suncokret se po danu sušio na suncu, a po noći se tucao, kad se malo ohladi. Jedne noći, dok je tucala suncokret, dolazi otac tete Jele s fenjerom i telegramom u ruci, kukajući što mu je uradila od sinova.

Mene je presjeklo kad sam vidla tatu s telegramom i fenjerom kako kuka. Poletjela sam k njemu, gazeći preko vrpe⁷² suncokreta i drugih ljudi. U telegramu je pisalo: „Dođite odmah s dokumentima, javite se Kranjčević Josipu, Aldo Negri 2-II u Puli“. Ovu adresu nikad neću zaboravit, a zaboravim šta sam jela jučer. Tata ništa ne zna o mom susretu, misli da su braća u Glini i da su odatle nestali. Kako ćeš nepismenom objasniti? Došli mi kući, kad i moja braća se pojavila. U kući niko ništa ne razumije, svi plaču. Objasnim ja braći da neće u popravni dom nego u vojnu školu, da će živiti ko lordovi, a oni se napravili veseli. Ja razmišljam kako ću s njima u Pulu, kad su dokumenti još u Glini. Ne smem dugo čekati jer bi mogli ponovo zbrisati. Ujutro odem kod svećenika, da vidim je li šta stiglo iz Gline. Dogovorili smo se, ako dokumente vrate iz Gline, da ih odmah pošalje u Pulu. Najprije sam molila Boga da ih prime u Glini. Sad ga molim da ih ne prime. I njega sam izvarala. Ni on više ne zna šta će sa mnom. Nije za vjerovat kako se tada sve uklopilo.

Iako još ništa nije bilo ni sigurno ni jasno, ja se uvečer s braćom uputim na vlak za Zagreb, odakle u jedan iza ponoći imam vlak za Pulu.

---

⁷² Vrpa – hrpa

Nemamo šta ponit sa sobom. Pop nam dao nekih boljih stvari, nešta smo dobili od Lenardovih, jer su tada Švabe odlazile iz sela. Nemamo šta ponit ni za jesti. Tata hoće donit grožđa iz vinograda. Šta će mi grožđe, da samo lećem?⁷³ U vlaku razmišljam da li da iz Zagreba odem u Glinu po dokumente, do vlaka za Pulu. Nisam imala novaca za kartu za sve troje. Šta ću s njima dvojicom? Ne mogu ih ostaviti same, a bili su mi i sumnjivi. Stalno su govorili da ne trebamo ići u Pulu bez dokumenata.

Na stanici su patrolirali milicajci. Upitam ja jednog bi li on moga pripaziti na braću dok se ja ne vratim iz Gline, jer nemam kud s njima. Može ih i zatvoriti, ako treba. Sve sam mu ispričala, ali mi je objasnio da to nije moguće jer nisu počinili nikakvo krivično djelo.

Nije bilo druge nego uputiti se vlakom za Pulu, bez dokumenata – i moliti Boga da pomogne. Stigli su ujutro. Dočekaio ih je gospođin sin Renato i odveo u školu.

Pred školom stoji portir u uniformi, s bijelim rukavicama i s voki-tokijem. Provjerava može li nas pustiti unutra. Kranjčević me primio u svojoj kancelariji. Objasnio mi je da ih mogu jedino primiti ako ih odbiju u Glini, jer oni kao državne ustanove ne smiju konkurirati jedna drugoj. Upoznao me i s pravilima škole. Djeca su morala biti dobra i poslušna. Imali su tri kategorije učenika: učenici s vrlinama, učenici s manama, koje se moraju popraviti, i treća kategorija je bila van. Učenici s vrlinama i manama su odijeljeni. Ja sam morala ispričati sve njihove vrline i mane. Sve sam rekla: o pušenju, escajgu, izbacivanju iz doma, bježanju iz škole, grabljama i kosi. Jebem ti robiju, dok mi pričamo, stiže Renato s još neotvorenom kuvertom iz Gline. Kranjčević brzo otvori kuvertu i pročita pismo. Ispričavaju se, ali u popravnom domu nemaju mjesta. U tom trenutku nisam znala di sam od sreće, zavrtilo mi se u glavi. Istovremeno me uvatio strah, kako ću ih ostaviti u Puli same, jer ih prevolim.

Kad sam im rekla da su primiti, rekli su *fala Bogu*, vesele se. Kad je došlo vrijeme rastanka, plaču oni, plačem ja. To mi je bio najteži dan

⁷³ Letati – letjeti, trčati na zahod

u životu. Njih su odveli u dom, a ja sam otišla kod gospođe Kranjčević, ge sam prespavala, jer sam imala vlak za kući tek drugi dan. Lipo su mi naredili da prespavam na kauču. Prvi put sam spavala na kauču, nisam znala ni kako se tu leži. Znala sam samo za sećiju. Žena pripremila fini ručak. Kaže da će muž paziti na njih. Molila sam da poštu šalju na mene, jer su roditelji nepismeni. Kad dođe pismo, oni odnesu u komšiluk da pročitaju, nema veze tko i šta piše. Ujutro sam ponovo otišla do škole u nadi da ću braću još jednom viditi. Stotinjak metara od škole vidim kako ih vode dva mornara. Kad su me spazili, još smo se jednom izljubili i rastali plačući.

Braća su pisala da im je dobro. Jedino se nisu smjeli krstiti ni moliti. Ali oni se pokriju dekom po glavi, pa se navečer prekrste, da drugi ne vide, da ih ne tuže. Tada se nije smjelo krstiti u vojnoj školi. Nakon tri mjeseca stigao je poziv za prvi roditeljski sastanak.

U zbornici me primio čojek u uniformi, valjda razrednik. Rukuje se sa mnom i skida rukavicu s ruke koju mi pruža. Mislim ja, šta skida rukavicu, kojeg vruga, valjda je taki zakon. Pitam za braću i hoću li ih moći viditi. Kaže: „Kako ih ne biste mogli vidjeti? Dobri su to i lijepi dečki. A tko ste im Vi?“. Na šta mu ja odgovorim da sam najstarija sestra.

„Tko Vam je rekao da su ta djeca glupa? Kažite tim ljudima, ako ih ikada sretnete, da ih treba poslati na analfabetski tečaj. Djeca su dobra, prigovora nema. Ako ovako budu do kraja, nemam primjedbe.“

Nisam ja znala ni izgovoriti analfabetski, a kamoli šta to znači, pa sam ga pitala da mi zapiše.

„To Vam znači da bi ti ljudi trebali na popravni ispit“, odgovorio je sa smiješkom.

Braća su bila tako dobra da nisu morala polagati maturu. Obojica su završila vojnu industrijsku školu. Jednog su ostavili raditi u brodogradilištu, odakle je otišao u vojsku. Bio je šest mjeseci u vojsci u Puli, a onda je premješten u Titovu počasnu gardu na Galeb.⁷⁴ Tri

⁷⁴ Galeb – školski brod JRM kojim je Tito oplovio velik dio svijeta

godine ga nismo vidli. Drugi se vratio kući, da makar jedan bude kod kuće, i radio je u Đuri Đakoviću.

Teta Jela povremeno ustaje da promiješa jelo i ubaci koje drvo u vatru. U međuvremenu je krumpir-paprikaš gotov. Prostor je ispunjen parom i mirisom piletine i paprike.

Priča kako je bila u posjetu bratu dok je boravio na Galebu u Sevastopolju, da je četiri dana putovala vlakom, autobusom i čamcem, da ju je bilo strah, ali je išla. Bratovljeva krstarenja Galebom pratila je na radiju u Rudikinoj gostioni, ponedjeljkom uvečer. Kod kuće nisu imali radija.

Brat je s Titom obiše cili svit. Bio je u Aleksandriji, Etiopiji, Grčkoj, Kini. Ne znam ni sama ge nije bio. Plovio je po Crnom, Crvenom, Žutom moru. Od svakud mi je slao razglednice. Jeo je s Titom, njih deset. Kaže, najeli se jednom nečeg finog, tako je krasno mirisalo pohano meso sa salatam od kupusa i cikle. Prije toga je bila supa.

Pita ih Tito na kraju: „Jeste se dobro najeli? Je li bilo fino? A znate li što ste jeli? Najeli ste se zmija“.

Ja bi odma povratila! On kaže: „Seko, kad neće lipo iz guzice. Ništa slađe u životu nisam jeo“.

Dobivo je plaću devet dolara na dan kad bi bili u luci, a sedam kad su plovili. Nije dolazio na odsustvo, pa je puno uštedio i nakupovo robe, svile, stvari. Kad se vratio, nismo ga se mogli nagledati, dolazio je svit viditi ga, ispitivali kako je na Galebu. To je bilo nešta neobično, nepoznato. Nisi moga odoliti od raje. Pričo je kako su u gradovima u kojima su pristajali svage slobodno odali. Ge god su dolazili, dočekivale su ih mase ljudi, koje su vikale *Tito, Tito!* i tjele ga se mašiti. Split je bio naša prva luka u koju je pristao nakon tri godine boravka na moru na Galebu. U Splitu se oženio i ostao raditi na brodu.

Načas prekidamo razgovor da teta Jela isprati unuka u školu. Onda nastavlja svoju priču, ondje gdje je stala.

Bila je bistro dijete i mogla je završiti bilo kakvu školu, kako je rekla njezina učiteljica, gospojica Ruža. Ali završila je samo četiri razreda osnovne – s odličnim. Upisali su je u stručnu školu kod časnih sestara u Bosanskom

Brodu, mogla je i u gimnaziju da je imala što obući – međutim, nakon tri mjeseca stručne škole počne rat, bombardiranje... I ona prekine školu. Dali su je onda na krojački zanat kod nekog Čeha, Maša Ivana, u Slavonskom Brodu. Majstor i majstorica vidjeli su da je sirota, dolazila je u gumenim opancima. Žalili su je i bili su joj dobri, uvijek je jela s njima.

Kad je završio rat, došli partizani i zabranili šegrtovanje. Majstor je moro uzeti nekoga iz partizanske familije, pa je primio neku malu iz Vrovine,⁷⁵ ali je bila tupava i nije ništa završila. Ja sam jedno vrime radila u nadnicama i u čordi,⁷⁶ a onda sam se dala u radne akcije. Bila sam na izgradnji pruge Brčko–Banovići dva mjeseca, na prugi Šamac–Sarajevo dva mjeseca, pa opet u trećoj smjeni na Brčko–Banovići. Bila sam u Zenici, Žepču, Nemiloj, Vranduku...⁷⁷ najmlađa, a tri puta udarnik. S mojom udarničkom značkom i kartom mama je mogla dobiti robe, suđa i šta god je htjela u dućanu za udarnike u Somboru. Samo je morala platiti vlak. Tako smo se obukli od pruge! Na radnoj akciji ja dobijem radno odijelo, cipele i svaki put jedan peškir. Tim peškirimama se nikad nisam obrisala. Ili se obrišem rukom ili rukavom, ili se ovako osušim. To mi je bila jedina dota za udaju. Kombinezon je bio nezgodan. Moraš ga skidati kad se oćeš popišat.

Htjela je ići na radnu akciju u Goricu s hrvatsko-srpskom brigadom, koja se tada oformila. Ali bila je premlada i bilo je previše kandidata. Ipak, neki Đuka Valić iz Podvinja,⁷⁸ koji je radio u komitetu, znao je da teta Jela vrijedi više od pola brigade i tako je prime. Bila je kasna jesen i hladno. Trebalo se dobro obući, a ona je na sebi imala samo dvije haljine, što joj ih je mati sašila od krepdešinske⁷⁹ šokačke suknje, obučene jednu preko druge. Krenula je na put sa smotuljkom pure u novinskom papiru – mati ga je dobila od majstora Bjelana, pod izlikom da joj treba za stelažu.⁸⁰ Nisu imali ni novina, a kamoli krpe za umatanje.

⁷⁵ Vrovina – selo u okolici Slavonskog Broda

⁷⁶ Čorda – stoka (svinje i krave) izvedena na pašu

⁷⁷ Vranduk – tunel kod Doboja, Bosna

⁷⁸ Podvinje – prigradsko naselje Slavonskog Broda

⁷⁹ Krepdešinska – svilena, prema fra. *crêpe de chine*

⁸⁰ Stelaža – polica

Bog te vidio, došlo njih puno iz Srbije, u opancima sa zafrkanim⁸¹ nosom, ne vidiš da staju na zemlju kad igraju. Pratim ih i ne vidim kad dižu nogu. Ne znam kako mogu tako igrat s tim nosovima.

Išli smo vlakom u Vinkovce na skup. Došle žene s torbama, dekama, jastucima, a ja nemam ništa, mašem rukama. Kad smo krenuli, svi vade jelo, neko faširano meso, neko pile, a ja imam samo puru. Odem ko bajagi u zahod, sjednem na šolju i opiči po puri! Kaka je god bila slika na novinama, taka je bila na mojoj puri. Ništa nisam čistila, niti sam imala čime.

U Vinkovcima smo išli svi skupa u kino. Ja dotad još nikad nisam bila u kinu. Igrala Slavica. Naplakala sam se kad su pucali u brod i začepljivali rupe. Bojala se ja, Bog ti jadan, utekla bi, ali vidim da niko ne bježi, pa neću ni ja. Svi šute, pa kako bude njima, tako će i meni.

Kad je završilo kino, odvedu nas u skladište s hrpama odjeće i obuće. Kažu da si izaberemo šta nam treba za zimu. Bilo je pet četa, to je jedna brigada. Svi vuku, a ja još nemam ništa. Uzmem neke cipele, kad ono različite i obadvi live. Tjela ih ja odma zaminit, ali me moje druge odgovaraju: „Zar te nije stid? Nisi trebala ni uzimati“. Lako je njima pričat, one su imale, a ja gola i bosa. Ipak odem zaminit cipele. Kažu, smiješ uzet samo jedne, a ja mislim na svoja dva brata. Vidim na hrpi neki mali vojnički kaputići, neka mala vojska bila, pa opet mislim na svoju braću. Ne mislim ja na tatu, samo na braću. Kaže meni neki čojek da samo kupim koliko oću i mećem u kufer. Ali ja nemam ni kufera. On nađe neku žensku kaputinu u hrpi robe, šarenu ko krava, da sam u njem prošla kroz selo, bik bi na mene skočio. Raspori on taj kaput i kaže: „Trpaj!“. Napunila ja njega drugim kaputima, odnila kući i sve ih obukla.

U Gorici je groblje iza neke bolnice ili ludnice pretvoreno u trasu. Akcijaši su ravnali što su bageri iskopali i samljeli. Tu je sad bio kraj pruge i trebala je doći nova željeznička stanica, jer je stara ostala na talijanskoj strani.

⁸¹ Zafrkani – zavinut

Došli mi ujutro vlakom pjevajući: *Druže Tito, ljubičice, ne daj Trsta ni Gorice, ne daj Trsta našeg grada, da slovenski narod strada, ne daj naše Istre mile, fašistima da se šire*. Ja pjevala ko luda. A Talijani reže na nas s druge strane.

Ujutro na skupu pod jarbolom moraš biti uredan. Cipele moraju biti zašnjirane⁸² i naviksane,⁸³ pogotovo kad dižeš zastavu. Odatle krećemo na posao, a referent saniteta ide u kontrolu soba. Ako krevet nije zategnut, sve pobaca. Kad dođeš nazad, moraš popravljati i dobiješ minus. Po noći u neko doba idu u kontrolu, podižu deku i gledaju jesu noge čiste. U hodniku je po noći bio požarni, koji je čuvao cipele i nije bilo nikakve ludosti. Jako se pazilo na higijenu i red.

Akcijaši su ujutro dobivali divoku i komad proje za cijeli dan. U deset sati nailazi intendant s vjedrom marmelade i stavlja na kruh ili kiflu, što si je tko kupio. Ali teta Jela nema ništa, nego pruži dlan i samo lizne marmeladu s njega. Navečer dobiju kiselu repu. Kad se onako gladan najedeš kisele repe bez kruha, ima da te nema, kako sama kaže. Tamo se napatila gladi, rada i jada.

Naša brigada je došla prva na trasu. Uredili smo jarbol, sve okitili, zastavu su donijeli iz Ljubljane i mi postrojeni čekamo u sali. Obraćaju nam se Slovenci sa *tovariši* i *tovarišice*⁸⁴ i spomenu moje ime. Iza mene stoje jedan Luka Kukavica i Stojan Stojadinović. Luka je bio jako lip, ali ga bilo stid prezimena, pa se nije nikad javljo kad su prozivali za poštu. Stojan je bio kulturno-prosvjetni referent. Kad ova dvojica mene uvatiše i piče sa mnom kroz cijelu salu na binu, ge mi je bila predana zastava na čuvanje. Tu zastavu sam donila u Brod i za nju dobila puno novaca, za što mi je mama išla u Šid kupiti robu za vjenčanje.

Na trasi sam samo vozila kolica puna zemlje s mjesta ge je bilo viška na mjesta ge je bilo manjka. Broj kolica se bilježilo na ceduljicu

⁸² Zašnjiran – zavezan vezicama za cipele

⁸³ Naviksane – namazan kremenom za cipele (viksom)

⁸⁴ Tovariši i tovarišice – drugovi i drugarice

koja je ujedno bila dozvola da možeš ostati duže u gradu. A šta mi vridi ceduljica kad nemam novaca? Skupim ja dvi-tri cedulje i prodam drugim curama za izlaske, a one meni donesu kruva. Tako sam se patila i preživljavala od ceduljica.

Vodu su nam dovozili u cisternama. Pred kraj smjene nestalo vode u cisterni i traže dobrovoljca koji će pomoći doniti vode, da ima ujutro za divku. Svi šute, a ja se javim. Kad si tamo, ili radi i slušaj ili ne idi. Odveli me u štab, uzeli sve podatke, ko da ću umrt, pa će slati kosti kući. Još sam se morala i potpisati. Ja se slegla potpisati, kad mene Stojan cmokni. To mi je bio prvi poljubac u životu od muškarca koji mi nije brat. Kad sam ja skočila! Šta on misli ko sam ja?

„Ti si drugarica“, reče Stojan.

„Da, ali ne tvoja, tužit ću te!“

„Htio sam ti reći da te cijenim, da si vrijedna, da puno radiš i poljubio bih te svaki put kad dižeš zastavu, samo da smijem.“

Nije on bio ni lip, samo je bio dobar i na položaju. Taj poljubac sam ja prešutila pred svima. Za vrime radne akcije su nas vodili na Bled, pokazali cilu Sloveniju. Kad smo se vraćali, kući smo išli preko Maribora. U Mariboru me Stojan zove na piće. Ne pijem ja i neću da idem s njim.

Kaže on meni: „Znaš ti, mala, šta? Ja sam dvije godine stariji od tebe, sin sam jedinac, rodom sam iz Pakraca i Srbin sam. Ako ćeš se udat za mene, vodim te odmah kući. Ako nećeš, doći ću tvojoj kući“.

Ma kakvoj kući, ni slučajno, šta bi narod pričo, šta se radi na radnoj akciji, kad bi ti došo kod mene. A sklopilo se dosta brakova nakon radnih akcija.

Nije prošlo dugo, teta Jela je zagrtala krumpir – kadli vidi u daljini Stojana. Održao je riječ i došao njezinoj kući pitati da se uda za njega. Razgovarao je već s majkom, no kad je ova čula da se zove Stojan, rekla mu je da odlazi. I teta Jela ga je otjerala. Nije ona bila partija za njega. Ne bi napustila svoju braću za cijelu Srbiju. Stojan se oženio Jelinom prijateljicom i odselio u Srbiju. Kad mu je umrla mati, vratili su se u Brod. Sin tete Jele,

godinu dana mlađi od Stojanova, do osmog razreda dobivao je odjeću, obuću i knjige od njega. Ostali su dobri prijatelji, jer je bio pošten čovjek.

Akcijašima nije bilo teško naći posao. Teta Jela ga je dobila u Đuri Đakoviću u Kotlovnici, a kasnije u Mostovki. Služila je, prenosila i slagala čavle i šarafe. Jedno vrijeme je vozila šiberbinu⁸⁵ i na kraju vadila i lakirala ciglu za šamotne peći. Tu je dobila sedamnaest pohvalnica.

Poslije rata je trebalo trgovaca. Imala je komercijalni duh i odučila se za trgovački tečaj od tri mjeseca, koji je završila za mjesec i pol. Na pitanje kako prodati materijal koji ne ide, odgovorila je da bi sebi sašila haljinu od njega, a onda bi još nagovorila svoje prijateljice na isto. Kada bi mušterije vidjele da ona, koja radi u trgovini nosi takvu robu, mislili bi da je to dobra roba i počeli bi je kupovati. Time je uspješno završila trgovački tečaj.

Dobijem ja posao u trgovini u Zadubravlju. Išla sam pješke iz Garčina, ali bilo mi je lipo. Tamo sam imala ujake kod kojih ostanem jesti, nekad i prespavam. Mladi su se sve više dilili od starih, pa navalili na ranljike,⁸⁶ žđeje,⁸⁷ tanjуре, cjediljke, lampe. Meni to dosadilo i napustim posao u trgovini.

Svašta sam radila: doslužila sam i saranila devetero staraca u Garčinu, porodila pet žena, koliko sam kuća okrečila, svatova i sprovoda obavila, ni sama ne znam, napekla se kolača, čistila poštu, pravila velike jastuke curama, šlingala,⁸⁸ eklovala,⁸⁹ nakopala se grobova, tuđe zemlje i vinograda.

Nikad nisam bila kod šnajderice i frizerke. Sama se šišam i obučem, šta god mi ko da. Šila sam jastučnice od željezničkih košulja. U tuđem sam se udala. Kad je došo Caritas, onda sam se tek dobro obukla. Evo ova suknja na meni je od Caritasa.

Meni komšinica donosila stari kruv za ćuku, a ja to jela, samo da ne idem u pekaru, koliko sam štedila.

⁸⁵ Šiberbina – njem. *Schiebeebuhne*, vozilo koje povezuje više tračnica na relativno malom prostoru

⁸⁶ Ranljike – posude

⁸⁷ Žđeje – zdjele

⁸⁸ Šlingati – izrađivati ručni rad, najčešće bijeli vez na bijelom platnu

⁸⁹ Eklovati – heklati, kukičati

Zaradila sam puno novaca i štedila svaki dinar. Ima žena koje rade u poduzeću pa ne zarade toliko. Tjela sam da mojoj djeci bude bolje nego meni i da se na njima ne vidi da im je otac pijanac. Fala Bogu da je moja kćer sretna. Ne daj joj Bože moje sreće. Meni je Bog dao strpljenja i narav da lako kontaktiram s ljudima. Svako večer ili noć je kod nas bilo nešto: ili smo se svađali ili tukli, ili sam spavala vani. Ujutro rano odem kod gospođe Bjelan, isplaćemo se skupa i bude mi lakše. Jako mi je falila kad je umrla.

Teta Jela je bila odgojena u duhu katoličke vjere. Braća su bila ministranti. Mati je bila stroga, svi su morali ići u crkvu i kada nisu imali što obući. Išli su zakrpani, ali čisti. Teta Jela je išla u crkvu sa zakrpanom marantom na pola glave, pa su joj se Šokci rugali. Nitko nije htio ići pored nje u procesiji, ali ona je išla u crkvu. I svećenici su im bili dobri, znajući kakva su sirotinja.

Pitam ja velečasnog jel se može Bogu dodijati. Naši Dalmatinci kažu da se kupus ne može pregnojiti, ni Bog premoliti. Ja se stalno molim, ali kod mene nije čist posal, počmem moliti, pa ne znam jesam stala kod Vjerovanja, Zdravomarije ili Očenaša, nekad i zaspem.

Kaže velečasni: „Ne sekirajte se Vi, gdje god počnete, ako ne završite, ima tko za Vas završiti“.

Često me poveze kad vidi kako se umorna vraćam s rada kući. Idem ja tako jednom umorna s kopanja iz gornjeg kraja, odam kraj kuća po ladu. Ne smem niđe sjesti odmoriti, bojim se da neću se moć dići. Brojim korake. Da priđem cestu do Peričinih, mogu već stići do crkve i tako idem dalje. Vidim popa da stoji pred župnim domom i, kad je spazio mene, uđe unutra. Mislim, šta bježi od mene, ne jedem ja govna, svašta mislim. Kad ja došla bliže, a on istero auto i kaže da sjednem, da me odveze kući.

Znaš onaj vic kad je Bosanac došo iz emigracije s puno novaca platiti misu za roditelje jer im nije bio na sprovodu? Platilo on popu puno i ovaj ga dobro počastio. Kad su oboje malo popili, pita Bosanac: „Imaju li mrtvi koristi od toga šta sam ja platio misu?“. Na šta pop odgovori: „Ne znam za mrtve, ali znam da ja imam koristi“.

Ja išla platiti misu i dajem velečasnom sto kuna. Misa je pedeset, a ostatak nek bude za lemojzinu. Na što će on: „Uzet ću samo ono što moram. To je teško zarađen dinar, znojem obliven. Ako uzmem više, ne moram se više moliti Bogu“. Nekad neće opće da uzme novac od mene, jer vidi koliko radim.

U ljubavi nije imala sreće. Mati joj nije dala za Srbina, ni za momka kojeg je voljela. Tri godine tjerala ju je da se uda za Antu, čovjeka kojeg nije voljela, tukla ju je pred njim, a on je samo gledao. Na kraju je teta Jela pristala. Ante nije bio loš, samo je bio lijen i volio je piti, kao i njegova cijela obitelj. Znao je da ga Jela ne voli. Uzeo ju je, ne zbog bogatstva, ne zbog ljepote, nego jer dobro radi. Možda se nadao da će ga zavoljeti, ili ju je htio natjerati da ga zavoli?

Nisu oni mene terali da ja radim, ja nisam imala mira. Ujutro treba ići plesti uža za žito, ja ih zovem, a oni niko neće da se dignu. Dok oni dođu, ja napletem za četrnaest krstaka⁹⁰ uža.

Sama sam spregala⁹¹ ždripca. Molila sam se da me ne udari ili ne ugrize. Ja dovezla djetelinu, a počelo nevrime. Ždribac se bojo nevrimenta i počeo se propinjati. Oni iz kuće vire iza firangli, a meni niko da pomogne.

Koljemo svinje, oni se svi napiju, i muški i ženske, ja sama moram čistiti i prati drob.

Kopam cili dan i šta zaradim, moram dati Anti. On dođe u tri sata s posla, sjedi na klupčici i čeka. Ako dođem kasno, pita ge sam, kaže: „Bilo je već četvero ljudi pitat da sutra dođeš kod njih kopat, navalili ko muve na govno“. Zvali su me svi, jer su znali da oću radit. Ostanem poslije posla na večeri, jer nemam šta jesti kod kuće.

Jedan dan sam kopala kukuruz kod čiča Šime. Svinjama bacila samo trave i repinog lista, jer nisam imala kukuruza. Naručila sam kukuruz za novac koji sam trebala zaraditi toga dana. Za vrime večere evo mog gazde po plaću. Kad mu nisam dala novac, znala sam šta me čeka. Nisam tu noć spavala u kući. Samo sam brzo bacila

⁹⁰ Krstak – snop

⁹¹ Spregati – uprezati

svinjama kukuruz, dok on nije došo, i pobjegla u polje, ge sam i prenoćila u tuđoj bangeti.

Mami se nisam mogla požalit. Samo je govorila da slušam i radim, da je tako i njoj bilo, kao da se naslađivala mojim jadom. Ja svojoj ćeri želim bolje, a brinem se i za svoju snaju.

Mama je tjela zabraniti i seki da se uda za Srbina. Kad je čula da se zetov brat zove Lazo, a sestra Drena, ne da ni čut, oće ubit, ko žandar. Ali seka se nije dala. Svašta joj je izgovorila, rekla da će napraviti zaruke u hotelu i otišla. Mene tata slo za njom, da kažem da se mama predomisli. Kasnije je zavoljela zeta više nego svoju djecu, jer je vidla da joj ćer uživa, a ne da pati, ko ja. Važan je čovjek, a ne vjera. Nijedna vjera ne uči loše.

Svekrva je nije voljela, jer je rođena u Slavoniji, dakle nije prava Dalmatinka. Govorila je da od dva roda nema poroda, kada teta Jela tri godine nije imala djece. Teta Jela je odlučila sama otići liječniku provjeriti može li imati djece. Ako ne može, bila je spremna vratiti se roditeljima. Ali liječnik je rekao da je zdrava, da će imati djece, da još jedino nije zrela – nije imala kada sazreti, kad je stalno radila.

Za vrime trudnoće Ante nikad nije govorio o ditetu. Prvi sin se rodio na Petrovo, sa sedam mjeseci. Radili smo žito. Ja radila bosa, sve noge izbola. Nije mi bilo dobro, ali nisam imala trudove. Došla kući i operem noge u drvenom valovu,⁹² rane peku, suze cure. Ne moš dodirnit kožu da obrišeš. Noge ostale smeđe od mlječiike, to se ne da oprat. Mislila sam da bi se dite moglo rodit, pa sam uzela paket za trudnice i otišla sama vlakom za Brod i u bolnicu. Nas trinaestero u kući i nije bilo osobe koja bi rekla da će ići sa mnom. Doktor me izgrdio, da sam mogla makar oprat noge prije nego sam došla.

Kad sam mu ispričala da sam radila žito bosa jer nemam šta obuti i da su mi zato noge izranjavate, a ne prljave, rekao je da će napraviti zapisnik i tužiti muške šta su pustili trudnicu da radi žito. Nisam imala trudove, nego sam premorena, reko je.

⁹² Valov – drveno korito napravljeno u trokut od dvije daske koje se puni vodom za stoku

Dite se rodilo par minuta prije ponoći. Dugo su ga nješta mrdali, držali pod vodom, a ja molim Boga da umre. Mislim, ode ja svom ćaći, a vi se jebite. Dođe malo kasnije službenik da upiše ime. Ja nisam ni znala da se odma mora dati ime ditetu. Mislila sam da može kod krštenja. Kako se mi ništa nismo dogovorili oko imena diteta, časna sestra koja je bila uz mene na porodu me pomilovala po glavi i nježno rekla: Majko, dijete je samo kilu i pol. Rodio se pred Petrovo. Dajte mu ime Petar, da ga sveti Petar i dragi Bog uzmu pod svoje okrilje, ili ovdje ili tamo gore. Tada nije bilo inkubatora, nego su bebu držali u vati. U bolnici sam sama prala pelene i sušila ih na radijatoru. Ne bi ih ni imala da mi država nije dala. Ostala sam sedam dana u bolnici, a dite duže.

Sama sam se vratila vlakom kući, a kasnije opet sama s ditetom i pelenama. Sve sam ja priredila kod kuće. Bešika⁹³ je stajala kraj moga kreveta, ali je bila još prazna. Kad sam došla, Ante nije bilo. Iša na rabotu u Sapcu. Kako sam bila umorna, zaspala sam na svom krevetu. Probudila se ja u noći i vidim njega da spava u drugom krevetu. Napio se i tamo hrče. Ujutro rano opet otiša, a meni ni riči. Donila ja i dite, a on ništa. Došle žene vidit dite, a on još uvijek ništa, ne primiče se ditetu, ne govori ništa. Svekrva je jedino rekla da je dite i lipo od dva vruga. I šta mu nismo dali ime Marko, na dida, nego Petar, pa će ga zvati Špika. Sve sam morala sama, još slaba od poroda. Nisam imala mlika, nego sam dite ranila umjetnom ranom. Bilo neko kiselo mliko u papirićima. To sam mišala i kuvala. Jednom sam spala u nesvijest na drvniku,⁹⁴ dok sam skupljala sitnaž,⁹⁵ da mogu podložiti vatru po noći i ditetu napraviti ranu. Komšinice su vidle i unile me u kuću. Od njih niko ne zna praviti ditetu ranu. Sve moram sama onako bolesna. Dite treba krstiti, a on neće da traži kuma. Onda sam rekla da ga neću krstit. Neka ga krsti kad ja umrem. Mislila sam stvarno da ću tada umrt. Na kraju on ode mojoj mami da nađe kuma i dite se krsti na Malu Gospu.

⁹³ Bešika – kolijevka

⁹⁴ Drvnik – mjesto gdje se cijepaju drva

⁹⁵ Sitnaž – triješće

Ante je radio na željeznici. Njegovo društvo bili su uglavnom propalice koji su radili na pruzi. Znali su biti pijani već u tri sata popodne, kada bi došli kući. Mogao je piti na dug u svim okolnim gostionama, jer ih je redovno plaćao. Što nije doteklo od plaće – morala je Jela odrađivati.

Kad je osta u bolnici, ja išla dići plaću, nisam znala ni kolika je. Da mi ceduljicu da poplaćam dugove u okolnim gostionama: kod Maroša u Zadubravlju, kod Smolje brice u Sapci, kod Pere u Topolju, kod Likarevića u Bickom Selu, u Andrijevcima na pet mjesta i kod babe Rajtove. Kad sam sve poplaćala, nije mi ostalo ni za kruv i mliko. Svinje nisu imale šta jesti, ali je moralo biti za njegovu guzicu.

Mučila se, tiho patila i trpjela, ali se borila za djecu. Nije se htjela rastati, jer se zaklela da će ostati uz muža u dobru i u zlu – a nije se imala ni kamo vratiti. Bila je i gladna i jadna, vukla ga je pijanog, ali ga nije htjela ostaviti. Sada živi od njegove mirovine, neće ostati gladna i kad ne bi mogla više raditi.

Kad je ćer malo porasla, počela ja štediti da joj kupim obočiće. Sve curice imaju obočiće, jedino ona nema. Jadna vješala trešnjje na uši. Odvela ju jedan dan u Brod da joj probuše uši i odma zaplombiraju obočiće. Kupila joj i kapu i rekla da kaže da ju bole uši. Nakon osam dana, kad je skinula kapu, vidio je da je prevaren.

Kaže: „Tako ti mene varaš. Ča će joj obočići? Jesi ti imala?“

Tjeo me tući, ali se nisam dala. Neće njoj biti ko meni, da mora raditi po selu za koru kruva, gole guzice. Njega nije bilo briga za djecu. Samo da ulije u se i kupi cigare.

Jedanput sam ga poslala u pekaru. Ja se ujutro digla i ići ću u pekaru, svi još spavaju. Kaže, on će. Kad njega nema, pa nema. Pošaljem sina da vidi di je. Vidi njegov bicikl pred Ronginom gostionom. Došo kući navečer. Sve to vrime kruv je vjesio u mreži na biciklu koji je bio naslonit na zid kraj gostione po kojem su pišali pijanci. Uvečer mi donio moj kruv zapišan, moka, komadi ko jabuke vjese iz mreže. Svašta sam mu tada izgovorila. Jedanput si mi išo po kruv, a promisli koliko sam puta ja išla. Moj kruv smo svi jeli i nije bio zapišan, a tvoj sam bacila, čak ga nisam dala ni svinjama. Nikad

ga više nisam poslala u pekaru. Njemu troje dice kod kuće gladno, ja idem kopat, a on ostane u gostioni do navečer.

Zaletio se na mene, al ja bjež. Sakrijem se u bašći, čučnim među raćanke.⁹⁶ Kad ono nešta šuška. Mene stra da nije zmija. Odvučem se potrbuške iz raćanki u krompir i tu prenoćim. Krumpir bio već ogrnit, bio visok. Pa kud god pogledam, ko da se nješta miče, šljive se miču kad je čojeka strah. Ali nikad nisam došla na ničija vrata. Djecu nisam morala vodit. Nikad nije metnio prsta na njih. Kad je pijan, ne zna šta radi. Samo sam molila, oprosti mu, Gospodine, jer ne zna šta čini.

Imala sam dvi štedne knjižice, plavu za dinare i crvenu za devize. Štedila sam svaki dinar i stavljala na plavu. Kad skupim malo novaca, prominim u marke i metim na crvenu. Jednu sam držala na polovici svoje sobe, ispod tepiha, a drugu na polovici druge ispod tepiha. Mislila sam, ako nađe jednu, neće naći drugu. Sve on prevrni. Jednom je našo novaca u staklenjaku, pa sad zna izbaciti robu kad traži novac. Onda ja vako podilim. Uvik sam imala novaca. Dam ja i unucima i snaji, ta kuća je napravita od mojih novaca, spomenik na groblju sam napravila za godinu dana. Nisam bila ni pare dužna kad mi se ćer udavala.

Kad je došlo vrijeme za udaju kćeri, Ante nije bio za to. Tražio je razloge protiv udaje: kao, nijedna njezina parica još se nije udala, tek je počela raditi, nema novca za svatove, neka još malo pričeka. Ali, lavica Jela se borila. Njezina je mati imala jedanaestero djece i svi su otišli ili došli pod vijencem, i ona nije dala da njezina jedina kći ode samo tako iz kuće. Ona je, čim je rodila žensko dijete, znala da je mora spremiti do dvadesete godine i bila je spremna.

Ćer se ujutro digla na posao i drma oca: „Tata, probudi se, želim s tobom razgovarati“. On će još bunovan od sinoćnjeg pijanstva: „Ča je, nemam ja šta s tobom razgovarati“.

Ona nastavlja: „Udajem se. Sutra dolaze u prošnju. Rekla sam momku da imam ćaću budalu, da ću poludjet ako još malo ostanem

⁹⁶ Raćanka – izrazito slatka tikva za jelo, peče se zimi u pećnici kao poslastica

s vama. Rekao je da nema veze i dogovorili smo se da ako dopustiš da dođu, u redu, ako ne, ja sutra kupim svoje prnje i nikad me više nećeš vidjeti“.

Nije mu bilo svejedno. Gundža: „Dobro te je školovala mater“.

Ali ćer se ne da: „Da je znala školovati, školovala bi sebe. Kad bi mi netko rekao da je moja mama pametna, pljunula bih mu u oči. Di joj je pamet, kad trpi takvu budalu?“.

Ne popušta ni on: „A ča bi ti da takog nađeš?“.

Ćer ima odgovor na svaku njegovu: „Ostavila bih ga i našla boljeg. Ako ni taj ne bi bio kako treba, našla bih trećeg i sve do deset, a onda bih prestala. Ali s takvom budalom ne bih živjela“.

I ode ona na poso, ostavivši njega gundajući: „Isusa ti, kako si ju naučila! Jel to tako moralo bit? Tek se zaposlila, zar nije mogla još malo radit? Otkud ćeš je udat?“.

Nabrajam ja koje su se sve njene parice udale, ali on to ne prihvća. On meni i dalje broji. Posvađali se mi tu. Imala sam ja novaca, jebe se meni. Odem u selo i kupim kulin, imala sam kobasica, skuvala jaja i sve pripremila za prošnju. Dobro je sve prošlo, bio je na kraju zadovoljan, ali ga zanimalo otkud meni novci, od koga sam zajmila. Nisam mu tjela reći. Rekla sam samo da nije zajmio on i da on neće ni vraćati. Mogla sam ja njemu sada već više odgovorit, ali bilo je granica. Zna je još uvijek zalapačiti,⁹⁷ iako sam ja bila brža. Maknem se, sjednem u zavod i prinoćim tamo, ako treba, jebe se meni. Kad je totalno pijan, mogu po njemu srati, ali kad je polupijan, moram paziti šta pričam.

Svatovi su bili brzo nakon prošnje. Ja sjela kraj šporeta i razmišljam kako ću, prije nego počmem peć kolače. Imala sam ja novaca, nije u tome problem. Nego koga ću zvati kad je rat u kući?

On laje li ga laje: „Šta plačeš, koju pizdu materinu, za svatove imaš novaca? Trebali smo još malo čekati, na proljeće, da se malo skupimo“.

⁹⁷ Zalapačiti – udariti

Ma kad ćeš se ti skupiti, kad ti je guzica široka, prije bi jamu bez dna napunio nego svoju guzicu. Lajala sam i ja njemu svašta, ali biram kad mogu, ne mogu uvijek kad oću. Bio je ljut i odjednom me tako puca da mi je pukla guma na repu. Mogla sam pasti mrtva.

U Brodu je ćer izabrala namještaj, koji sam odmah isplatila i dogovorimo isporuku u zetovoj kući. Kupim dvi pečenke, naručim krov, sve sam pripremila za svatove sama.

Već je bio bolestan kad se rodio prvi unuk. Išli smo autobusom k njima za krstítke. Tada više nije pio. Bio je sretan. Reko je da sutra može i umrt kad je vidio kako je njegova ćer sretna.

Najmlađi unuk ide u školu i došao se javiti baki. Dođu unuci i ručati kod bake, a ona im gurne nešto novca za džeparac i za školu.

Šta ću, moram im pomoć. Snaja nije loša, čista je i uredna za djecu, jedino ne zna kuvati da ju jebeš. Ona sve iz knjige, pa natrpa koječega iz onih piksica,⁹⁸ kojekakve trave. Ja sam pekla tolike kolače, znam šta je šta, al to nikad nisam koristila. Ona svega natrpa na tanjur, ko da si se usro.

Neće mladi danas da slušaju. Odma sam ja vidla, kad je snaja došla, da ona neće slušati. Ja bi slušala, ali nisam imala koga. Prije došli iz Dalmacije, pa nisu znali. Pošaljem svekrvu u vrtal da donese peršunova lista, a ona donese list od mrkve. Kaže, ovaj je veći. Ludo i tupavo, pa šta ćeš joj?

Ja šutim, mogu mjesecima šutiti. Nisam sa svojim Antom pričala po dva mjeseca. Skupa ležimo, kad vidim da se nešto uskeči,⁹⁹ okrenem mu guzicu i kažem posluži se i šuti, znaš ge stoji, tamo ge si ju ostavio. Mene ne diraj. I dalje tišina.

Još samo mogu kopat. Svi se čude, ali ja imam snage. A šta ću u kući? Tolike sam kolače pekla, a sad više ne znam, ili nešto zaboravim metit unutra ili metim duplo. Jebi ga, kad čojek ostari, nije više za ništa. Naučila sam svoje komšinice kuvati, prati, peglati, štirkati.

⁹⁸ Piksica – kutijica

⁹⁹ Uskečiti se – uzvrtjeti se

One meni sada donesu jesti, donesu mi kolač-dva, kad peku kiselo tijesto. Neću ti ja kolače šta moja snaja naslaže s kojekakvim kremama.

Imam dva štapa: jedan mi komšinica donila iz Međugorja, a ovaj drugi je od moje mame. Ujutro idem bez štapa, ali navečer ne mogu bez njega. Nekad budem tako umorna da se ne mogu ni rasprijet za leć. Nekad zaboravim jest kad se zaradim.

Sve je to istina šta sam ispričala. Ponekad ni sama ne mogu vjerovati šta sam sve izdržala.

Teta Jela je uredila grobove muža i sinova, koje je sve nadživjela. Sinovi su otišli prerano, stil života i alkohol uzeli su danak. Dala im je napraviti spomenike. I njezino ime već je uklesano. Sebi je dala napraviti drveni križ, da bude sve spremno.

Što još dodati ovoj priči? Teško je i povjerovati da se sve ovo dogodilo jednoj osobi, ali je sve istina. Koja upornost, borba, nepostajanje!

Tetu Jelu sam još jednom vidjela. Bila je u bolnici, srce je oslabilo, vid je bio lošiji, poznala me po glasu, sjećanje je ostalo bistro. Napustila nas je zauvijek u osamdeset četvrtoj godini života. Kažu da su je našli vani, mokru i promrzlu, od čega se više nije oporavila. Uvjerenam sam da je ostala u sjećanjima mnogih ljudi u selu i okolici kao uzor velikog radnika, borca i poštenjačine koji je s humorom nosio breme života.

Teta Jela će svima nedostajati da okopa groblje, okreči sobu, nasiječe drva, prekopa vrt, pomogne na svinjokolji, sahrani ili svačim ili ispriča neki vic. Njezina kućica stoji na kraju sela, prazna, prozori i vrata su zatvoreni.